

5. Задихайло О. А. Адміністративно-правове регулювання бібліотечної справи в Україні / О.А. Задихайло // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди «Право». – 2009. – № 9. – С. 97-101.
6. Про бібліотеки і бібліотечну справу: Закон України від 16 берез. 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – №23. – Ст.177.
7. Про культуру [Електронний ресурс]: Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
8. Збірник нормативних документів з бібліотечної справи / Упоряд. В.М. Василько та ін. ; ред. С. Л. Сачков ; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2009. – 205 с.
9. Про інформацію: Закон України: За станом на 10.08.2012 / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парламентське видавництво, 2012. – 24 с.
10. Про науково-технічну інформацію: Закон України від 25 черв. 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – №33. – Ст. 345.
11. Організація діяльності бібліотек: Навч. посібн. / В.О. Ільганаєва, В.Я. Онуфрієва, М.С. Слободяник, В.Г. Попроцька. – Х., 1993. – 108 с.
12. Концепція Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека – XXI» [Електронний ресурс] : схвалено розпорядж. Каб. Мін. України від 23.12.2009 р. № 579-р. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1579-2009-%F0>.
13. Швецова-Водка Г. М. Документ і книга в системі соціальних комунікацій / Г.М. Швецова-Водка; Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. – Рівне, 2001. – 438 с.
14. Про обов'язковий примірник документів: Закон України від 9 квітня 1999 р. № 595–XIV // Бібл. вісн. – 1999. – №4. – С.5–8.
15. Карпенко І.В. «УФД / Бібліотека» – система управління інформаційно-бібліотечними ресурсами / І.В. Карпенко // Бібліотекознавство, документознавство, інформологія. – К., 2004. – №1. – С. 62-73.

Стаття надійшла до редакції 29.05.2013

V. O. Kudlay

LIBRARIANSHIP DEVELOPMENT IN UKRAINE: THEORETICAL, LEGAL AND CONTENT BASES

The article is devoted to the theoretical, normative principles and content development of libraries management in Ukraine. The principles of librarianship considered as a system.

Keywords: *library management, library, library science, library activities, library system.*

УДК 930.2(477)“16/17”

Ю.М. Нікольченко, Т.М. Нікольченко

БАРОКОВА ТРАДИЦІЯ КОЗАЦЬКОГО ЛІТОПИСАННЯ У ЗОБРАЖЕННІ БИТВИ ПІД БЕРЕСТЕЧКОМ

Барокове зображення битви під Берестечком 1651 року посідає чільне місце у козацьких літописах Самовидця, Григорія Грабянки та Самійла Величка.

Ключові слова: *Національно-визвольна війна українського народу 1648-1658 рр., битва під Берестечком, козацькі літописи Самовидця, Григорія Грабянки та Самійла Величка, українська барокова культура.*

Після Люблінської унії 1569 р., яка офіційно закріпила об'єднання Польського королівства і Великого князівства Литовського в державу Річ Посполиту на чолі з виборним

королем та спільним сеймом і сенатом, до її складу примусово були включені українські землі, з яких польсько-литовськими загарбниками було утворено сім воєводств: Руське, Белзьке, Волинське, Подільське, Брацлавське, Київське, Чернігівське [7, с. 121-128].

У 1573 р. у доповідній записці королю Речі Посполитої Генріху Валуа герцогу Анжуйському французький дипломат і криптограф Блез де Віженер (1523-1596), називаючи західноукраїнські землі і Правобережжя «Штатами польського королівства», писав: «Україна – обітована земля...Пливе вона молоком і медом. Хто лише раз побував на Україні, той вже не може розлучитися з нею, бо вона притягає кожну людину до себе. Скрізь ростуть фруктові дерева і виноградні лози, в старих дубах і буках рої бджіл і джмелів. Звірини в лісах так багато, що зубрів, диких коней і оленів забивають лише для шкіри. Диких кіз вбивають тисячами, на ріках дуже багато бобрових хаток. Птахів так багато, що весною хлопці наповнюють цілі човни яйцями диких качок, гусей, журавлів і лебедів. Собак годують м'ясом і рибою. На Поділлі вистачить виорати один раз і засіяти зерно, а вродиться двічі. В один рік може бути два або три збори» [1].

Укладення політичної унії, а в 1596 р. – церковної Берестейської на користь католицизму, викликало різке посилення феодального, національно-культурного та релігійного гніту українського народу.

На важке підневільне життя українського люду звернув увагу і французький інженер Гійом-Левассер де Боплан, який у 1630-1648 рр. перебував на службі уряду Речі Посполитої в українських землях: «Тутешні селяни заслуговують на співчуття. Вони мусять працювати власноручно і зі своїми кінями три дні на тиждень на користь пана, а також сплачувати йому залежно від наділу, який тримають, певну кількість буассо (13 кг – авт.) зерна, багато каплунів, курей, гусей і курчат перед Великоднем, Трійцею і Різдом. Крім того, возити дрова для потреб свого пана та виконувати чимало інших повинностей, яких би й не повинні були робити, не кажучи про гроші, яких пани від них вимагають, а також забирають десятину з баранів, свиней, меду, всіляких плодів, а кожного третього року – третього вола. Одним словом, селяни змушені віддавати своїм панам усе, чого ті захочуть, так що немає нічого дивного, коли ці нещасні ніколи нічого не відкладають для себе, перебуваючи у таких тяжких умовах залежності. Але і це ще не найважливіше, оскільки пани мають необмежену владу не тільки над їхнім майном, але й над їхнім життям; ось яка велика свобода польської шляхти (яка живе, неначе в раю, а селяни – ніби перебувають у чистилищі). Тому, так трапляється, що ці бідні селяни то потрапляють у повну залежність до злих панів, то опиняються у ще жалюгіднішому стані, ніж каторжани на галерах. Таке рабство і призводить до того, що багато хто тікає, а найвідважніші з них подаються на Запоріжжя [Zarogouys], яке є місцем притулку козаків на Борисфені» [2, с. 32-33].

Колоніальна політика Речі Посполитої на землях України, насильницьке насадження греко-католицької віри викликали обурення і протести українського народу та прагнення знищити загарбників, наслідком чого стала ціла низка народних повстань кінця XVI-початку XVII ст., рушійною силою яких було козацтво і селянство (під проводом Криштофа Косинського – 1591-1593; Северина Наливайка – 1594-1596; Марка Жмайла – 1625; Тараса Федоровича – 1629-1630; Івана Сулими – 1635; Павла Бута, Карпа Скидана, Дмитра Гуні, Яцька Острянина – 1637-1638).

Кульмінацією прагнення українського народу до самовизначення стала Національно-визвольна війна 1648-1658 рр. проти Речі Посполитої. Всенародне повстання, за словами М. Костомарова, «охопило Руську землю від Ворскли до Дністра», а М. Драгоманов вказував, що воно простяглося «...од Лубенщини до Надвірної під Beskidami».

Однією з головних подій війни стала битва під Берестечком, яка відбувалася з 28 червня по 10 липня 1651 р. (за новим стилем) поблизу сіл Острів, Пляшева, Солонів сучасного Радивилівського району Рівненської області. Вона була найбільшою за часів європейського Середньовіччя у кількісних показниках учасників протистояння і особливостях військової

тактики та бойової майстерності. Визначальним є те, що в цій битві у смертельному двобої зішлись представники протилежних політичних, економічних, соціальних і духовних систем: могутньої магнатсько-шляхетської, кріпосницької Речі Посполитої і національно-демократичної козацько-селянської Гетьманщини.

Яскравим прикладом об'єднаного процесу перед смертельною загрозою, що нависла над Україною, стала участь у битві 15 козацьких полків з Правобережної та Лівобережної України. Перемога козацько-селянського війська у Берестецькій битві могла привести не тільки до денонсації Богданом Хмельницьким Зборівської угоди 1649 р., а й загалом до зміни геополітичної ситуації на євро-азійському цивілізаційному просторі. Проте українське військо через певні обставини програту битву і «катастрофа під Берестечком стала тією останньою краплею, що переповнила чашу взаємної ПОМСТИ, нагромадженої з часів наливайківщини, і зробила неможливим спільне проживання Польщі й козацької Русі під одним державним дахом. І коли доти боротьба, очолена Богданом Хмельницьким, ще точилася як громадянська всередині Речі Посполитої, то після Берестечка вона остаточно переростає на польсько-українську війну» [17, с. 189].

Ця трагедія для українського козацтва, селянства та міщанства знайшла своє відображення у джерелах, спогадах сучасників, працях дослідників, народнопоетичній та художній літературі [3]. Тільки анотований бібліографічний довідник, присвячений 340-річчю Берестецької битви, за обсягом складає 10,5 друкованих аркушів [14].

Величезний внесок у збереження унікальних пам'яток Берестецької битви, їхнє наукове опрацювання та популяризацію здійснює Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви» у с. Пляшева. Традиційна науково-практична конференція «Берестецька битва в історії України» (перша відбулася у 1990 р.), яку проводить заповідник за окремими напрямками, є базою наукового осмислення буремних подій червня-липня 1651 р.

Особливе місце в історико-культурному визначенні пафосу героїчної звитяги українських козаків, селян і міщан під Берестечком належить козацьким літописам Самовидця, Григорія Грабянки та Самійла Величка, які являли собою не лише джерела історичної інформації, а й могутній засіб впливу на емоції читача: від хронікального зображення битви до її художнього осмислення в жанрах історичного джерела, історико-мемуарної прози та української барокової культури. Літературознавчий аспект зображення битви під Берестечком у козацьких літописах вже розглядався Т. Нікольченко у розвідці «Під містечком Берестечком...», опублікованій у збірнику наукових праць «Актуальні проблеми мовознавства та літературознавства» філологічного факультету Маріупольського державного університету [12].

Головні українські літописно-історичні твори (Самовидця, Григорія Грабянки і Самійла Величка), що були створені у першій чверті XVIII ст., продовжували традицію козацького літописання і залишалися авторитетними джерелами для вивчення подій Національно-визвольної війни 1648-1658 років [13, с. 276]. Якщо не зважати на суспільно-політичну заангажованість, історична свідомість освічених козацьких літописців, без винятку представників старшини, «відображала і культурні особливості епохи» [13, с. 277-278].

Досягнення науки та початок індустріальних перетворень в економіці Західної Європи Нового часу, поруч із кривавими феодалними та релігійними конфліктами останньої чверті XVI-XVII ст. (Англія, Італія, Іспанія, Нідерланди, Німеччина, Франція), стали фундаментом культури бароко. У зазначений історичний період аналогічно формувалася духовна культура українського суспільства: «осмислення історичної ситуації (експансія османської імперії і католицького світу, війни за гетьманську владу) також відбувалося в категоріях барокової моделі світобудови» [15, с. 85].

Першим, хто доступився до аналізу вказаних барокових джерел у контексті трагічних подій влітку 1651 р., був відомий український археолог, дослідник Берестецької битви,

доктор історичних наук І. Свешніков. У монографії «Битва під Берестечком» вчений звернув увагу на те, що у літописах Самовидця і Григорія Грабянки об'єктивно визначені не тільки обставини, що змусили Богдана Хмельницького виступити на захист українських земель після несподіваного нападу військ Речі Посполитої під орудою Миколая Потоцького і Мартина Калиновського на Поділля взимку 1651 р., а й причини поразки козацько-селянського війська під Берестечком [3, Свешніков І.К., с. 18-19].

На думку В. Шевчука, до козацьких літописів слід підходити, з'ясовуючи питання: «Як саме творилися літописи і в якій поетиці» [16, с. 46]. Зважаючи на те, що літописання має як історичну, так і художню значущість, слід звертати увагу на «стильову поліфонію» цього культурного прошарку. Адже мета творчості козацько-старшинських літописців – виходячи з патріотичних поривань, – нести нащадкам знання про минуле і про сучасне України, про її культуру тих буремних часів. Тому для змалювання обиралися як події історичної ваги, так і особистості, які зробили значний внесок в українську історію.

Як підкреслює М. Корпанюк, у XVII-XVIII ст. філософами, гуманістами, представниками бароко, класицистами, просвітниками були розроблені і втілювались у життя комплекси філософсько-естетичних критеріїв, за якими і творилися писемні пам'ятки [5, с. 765]. Головними рисами цих критеріїв була увага до людини, до суспільного життя та активної участі в ньому, до постатей лідерів національно-визвольної боротьби та їхньої державотворчої діяльності. У таких творах дивним чином перепліталися раціоналізм і емоційність, що допомагало сприйняттю подій не лише через свідомість, а й «через душу».

Мистецтво бароко було своєрідним містком між мистецтвом відродження до класицизму. Для цього стилю були характерними «урочистість, пишність, складність, примхливість, мальовничість» [6, с. 60]. Тому українські літописці цього часу не могли не зазнати, у тій чи іншій мірі, впливу барокової поетики. Вони намагалися зобразити велич сучасника, особливо лицарів національно-визвольних змагань, створюючи про них героїчні міфи. Слідуючи цим естетичним доктринам, не уникали зображення і трагізму подій, жорстокої правди історії, не ідеалізуючи як козаків, так і простолюду. «І на той час туга великая людям всякого стану значним біла і наругання от посполитих людей, а найбільше от гультайства, то єст от броварников, вынников, могилников, будников, наймитов, пастухов, же любо бы який человек значній и не хотел привязиваться до того козацького войска, тільки мусіл задля позбиття того насмівиска і нестерпних бід в побоях, напоях і кормах незвичайних, и тіі мусіли и приставати до того козацтва» [9, с. 52]. Тому на тлі жорстоких реалій вимальовується велич козацько-лицарських змагань.

Особливо яскраво барокова поетика козацьких літописів Самовидця, Григорія Грабянки і Самійла Величка відбилася при зображенні битви під Берестечком як визначальної події Національно-визвольної війни 1648-1658 рр. У цьому контексті літопис Самовидця є традиційно хронікальним. Автор простежує події за роками; назва твору коротка, стиль без надмірних прикрас, «ретельно, але без зайвих подробиць розробляються батальні сцени» [9, с. 60]. Про Берестецьку битву у цьому літописі говориться, що взимку 1651 року почали відбуватися події, які давали привід до війни. Богдан Хмельницький, зібравши війська і дочекавшись кримського хана, пішов назустріч польському королеві і дав йому під Берестечком бій. Але хан зрадив Хмельницького: домовившись з польським королем залишив поле битви. Спроба Хмельницького повернути ханське військо до Берестечка не вдалася. Він був підступно захоплений татарами у полон і відпущений на волю лише за викуп далеко від Берестечка за Вінницею. Вже без підтримки татар, без гетьмана, козаки протягом усього Петрового посту в облозі бились із королівським військом. Але, не маючи допомоги, залишили навіть гармати, і через переправи на Пляшівці та Ікві з великими втратами пішли назад на Україну, де знову приєдналися до Хмельницького [9, с. 49].

Літописець безпристрасно змальовує події, але, як людина не відсторонена, дозволяє собі висловити і своє особисте відношення до спроби Хмельницького заручитися допомогою

хана. «Аж нестатечна приязнь вовку з бараном, так і християнину з басурманином» [9, с. 60]. Це вже спроба дати власну оцінку подіям, що поступово переводить літописний твір у площину творів художніх. Людина бароко, якою є Самовидець, співпереживає, гірко відчуває поразку козацько-селянського війська. Але робить це ще досить обережно.

Григорій Грабянка, як зазначив М. Попович, у своєму літописі змальовує не лише славу «русько-козацької нації», але й робить спробу зробити огляд героїчної історії інших народів та підкреслити, що козаки вкрили себе такою ж безсмертною славою, як і лицарі іноземні [13, с. 278].

Літопис Григорія Грабянки більше наближений до творів художніх. У ньому даються особистісні оцінки подій 1651 року. Автор наголошує на тому, що він використовував різні джерела, у тому числі хроніки та нарративні свідчення знайомих йому особисто учасників війни. Цей твір слід розглядати вже як літературно опрацьовану історію. Твір ділиться на «Сказанія», серед яких два – «Сказание, которая вина войне Берестецкой» та «Сказание о войне Берестецкой» [8, с. 95-105], де безпосередньо розповідається про битву. На думку Ю. Луценка, літопис Григорія Грабянки можна назвати бароковим історичним романом [10, с. 9]. Тут вжито великий спектр художніх засобів. У канву твору вводяться вірші, напівлегендарні перекази, розповіді про будівництво фортеці Кодак, про захоплення Хмельницьким королівських привілеїв у Барабаша, про смерть і поховання Хмельницького та ін. На сторінках твору зустрічається символіко-алегоричне зображення персонажів у поєднанні з історичними реаліями, змальовання натуралістичних подробиць, метафори, епітети створюють своєрідну мозаїку. Зображення подій, які передували Берестецькій битві, і змальовання самої битви спонукають читача до співпереживань.

Григорій Грабянка більш докладно, у порівнянні зі своїми попередниками, розповідає про події під Берестечком, що нагадує народне оповідання з традиційним зачином: «Якось до Хмельницького прибув султан...». А далі йдеться про складні відносини між Богданом Хмельницьким і татарським ханом, молдавським господарем, польським королем на початку 1651 р. Ці протиріччя були зібрані у тугий вузол. На карту була поставлена доля України та її людності. Попри усі дипломатичні спроби, Хмельницькому не вдалося мирним шляхом вирішити усі проблеми. Тоді він і почав готуватися до вирішальної битви під Берестечком.

Далі автор розповідає про саму битву, з яскравими подробицями змальовує сміливі рейди козаків з оточеного табору проти шляхетських військ, про скликану Іваном Богуном 9 липня козацьку раду, де вирішувалося питання як відігнати польський загін Станіслава Лянцкоронського з правого берега річки Пляшівки. У цьому літописі ми зустрічаємо ознаки справді художнього твору. Це використання епітетів – «битва велика», «славні козаки», «неспокійна ніч», «сила-силенна козаків», «військо добірне». Зустрічаємо метафоричні вислови: «Орда покосила ляхів, як траву в полі», «Зложив голову полковник Стадницький», «Чимало люду полягло».

Власне літературним твором робить літопис Грабянки і його публіцистичне звернення до читача, заклик до співучасті у роздумах про тяжке становище оточеного поляками козацького табору, під час облоги якого загинуло майже 30 тисяч його оборонців. Різким дисонансом до зображуваних подій звучить кінцівка оповіді про Берестецьку битву: «Вже це сталося як кара господня і з волі господа. З тієї волі, яка нікому не підзвітна» [8, с. 80]. Отже, навіть на прикладі багатьох епізодів у зображенні Берестецької битви можна зробити висновок, що козацький літопис проходить шлях від хроніки до художньої літератури.

Окрім того, літописець наголошує, що при написанні твору він керувався не корисливим прагненням до слави, а бажанням не залишити загиблими в попелі славетні діяння рідного народу і явити їх світові. Це вже свідчення позиції автора, що було майже відсутнім у літописі Самовидця. Власне, використання різноманітних художніх засобів, складна побудова, ритмізація тексту твору і дала можливість В. Шевчуку назвати цей твір найвидатнішою пам'яткою літописного бароко [16, с. 51].

Літопис Самійла Величка у зображенні подій Національно-визвольної війни 1648-1658 рр. суттєво відрізняється від попередніх літописів. Текст усього твору складається з 2-х книг: том I – «Сказання про війну козацьку з поляками...», том II – «Повість літописна про малоросійські та частково інші події, зібрані і тут описані» [4, с. 92]. У зображенні подій війни він йде далі від своїх попередників. Самійло Величко опрацював багато творів іноземних авторів про події визвольних змагань: «...оглядаючи літописні та історичні писання чужоземних письменників, читав я про всякі діяння і побачив, що славу тих чужоземців пояснено і не затемнено» [4, с. 26]. З почуттям жалю він зазначає, що про козацьких предків, які вели війни і відзначалися лицарською відвагою, «наші письменники... нічого не написали і не розтлумачили: я побачив, що славу нашу сховано під плащем їхніх нікчемних лінощів» [4, с. 7]. Отже, як зазначив М. Попович, Величко вбачає велич історичного процесу не лише в перемогах, а й у поразках, у знищенні багатьох згубних звичок, які прийшли на козацьку землю [13, с. 278]. Літописець вплітає в канву свого твору алегоричні образи Нужди та Біди, Добра та Зла і проводить думку, що зі Злом та Бідою слід боротися, інакше прекрасна земля може бути знищена.

Стосовно Літопису Самійла Величка констатуємо: в оригінальному тексті не збереглися розділи про події 1649-1652 років. Проте у другому розділі п'ятої частини «Сказання» ми зустрічаємо вельми експресивно згадку про ті події: «Це вони, пани, пани поляки, були винуватцями великої людської різанини спершу під Жовтою Водою і під Корсунем, тоді під Махновичами, Констянтиновом, Пилявою, Львовом і Замостям, а ще потім під Збаражем і Зборовом. Нарешті – під Берестечком третього літа (10 липня 1651р.), коли були густо услані берестецькі поля багатьма трупами звияжних воїнів пяти народів, тобто козацькими, татарськими, лядськими, литовськими й німецькими» [4, с. 100].

У літописі маємо емоційне порівняння поля битви з полем, яке «устелене трупами», як після косовиці збіжжям. Полягли тут «воїни звияжні». Примітним є те, що Самійло Величко виступає як переконаний пацифіст. Він у рівній мірі співчуває полеглим воїнам різних народів і засуджує війни, які є трагедією для людей. Таке співчуття до воїнів-супротивників характерне для багатьох творів давньої вітчизняної літератури. Так, у «Задонщині» – творі, присвяченому Куликовській битві 1380 р., вміщено епізод про випробування прикмет. Волинський князь Боброк, який привів свої полки на битву, з Дмитром Донським напередодні побоїща «слухав землю». Він приклав вухо до землі і сказав: «Земля плаче надвоє». Це означало, що багато воїнів поляже як з боку русичів, так і з боку ординців. У руслі цієї традиції творить свій літопис і С. Величко.

У третьому розділі другої книги вміщено дискусію літописця з польським істориком Самуїлом Твардовським. Польський автор у своєму творі «Війна домова» звинувачує Хмельницького у тому, що після переможної битви над польським військом під Батогом (червень 1652 р.) він залишив «не поховані лядські трупи» [4, с. 100]. На це Величко відповідає: «Доречно тут згадати, що король, перемігши Хмельницького й Хана під Берестечком, а особливо в окопах козацьких на Пляшівці, не лише не зволив через чисельність ховати козацьких та ординських трупів, (так само як і тут), але не ховав і своїх лядських, бо мав на оці..., йти в похід на Україну далі» [4, с. 100].

Отже, поетичний відгомін на берестецькі події у літописі Самійла Величка свідчить про художність, образну гнучкість його стилю, про майстерне володіння народно-епічними та літописними традиціями, які визначають жанр літопису цього автора як високохудожній літературний твір.

Простежуючи еволюцію жанру козацького літописання у зображенні Берестецької битви, ми можемо зробити висновок, що в межах естетики бароко воно прогресувало від фактологічної традиції Самовидця і художнього викладу історії Григорієм Грабянкою до формування історичного художнього твору Самуїлом Величком. А головне, козацькі літописи були невід'ємною частиною української культури, яка «у XVII столітті ... була

козацькою за своїм духом, художніми смаками, панівними в ній демократичними настроями» [11, с. 208] і належала до європейської культурної зони, яка в часи контрреформації розвивалася в стилістиці бароко [13, с. 190].

Список використаної літератури

1. Блез де Виженер. Описание польского королевства / Блез де Виженер. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.Vostlit.info/Texts/rus14/Vizhener/text.phtml.
2. Боплан Г.Л. де. Опис України... / Г.Л. де Боплан. – К.: Наукова думка, 1990. – 256 с. – іл.
3. Брехуненко Віктор. Програма битва виграної війни. Битва під Берестечком 1651 року / Віктор Брехуненко. – К.: Темпора, 2013. – 116 с.; Бухало Гурій. Круг містечка Берестечка / Гурій Бухало. – Рівне: Держ. ред.-видав. підприємство, 1993. – 104 с.; Виткалов В.Г. Берестецька битва 1651 року мовою документів: за матеріалами наукової спадщини І.К. Свешнікова. Хрестоматія / В.Г. Виткалов, Т.О. Пономарьова. – Рівне: РДГУ, 2005. – 404 с.; Рожко В. Національний пантеон «Козацькі могили»: Історико-краєзнавчий нарис / В. Рожко, В. Пришляк, О. Сидор та ін. – Луцьк: Медіа, 2003. – 544 с. – іл.; Свешніков І.К. Битва під Берестечком / І.К. Свешніков – Львів: Слово, 1992. – 304 с. – іл.
4. Величко С.В. Літопис. У 2-х томах. Т.1 / С.В. Величко. – К.: Дніпро. – 371 с.
5. Корпанюк М. Слово. Хрест. Шабля (Українське монастирсько-церковне, світське крайове літописання XVI-XVIII ст., компіляції козацького літописання XVIII ст. як історико-літературне явище) / М. Корпанюк. – К.: Смолоскип, 2005. – 904 с.
6. Лесин В.М. Словник літературознавчих термінів: Вид. друге, перероблене і доповнене / В.М. Лесин, О.С. Пулинець. – К.: Радянська школа, 1965. – 432 с.
7. Литвин В.М. Історія України. Підручник / В.М. Литвин. – К.: Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2009. 821 с.
8. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. Пер. із староукр. – К.: Т-во «Знання» України, 1992. – 192 с.
9. Літопис Самовидця. – К.: Наукова думка, 1971. – 208 с.
10. Луценко Ю. Григорій Грабянка і його літопис / Ю. Луценко // Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки: Пер. із староукр. – К.: Т-во «Знання» України, 1992. – С. 9-11.
11. Макаров А.М. Світло українського бароко / А.М. Макаров. – К.: Мистецтво, 1994. – 288 с. – іл.
12. Нікольченко Т.М. Під містечком Берестечком.../ Т.М. Нікольченко // Актуальні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць). – Маріуполь, 2012. – С. 142-145.
13. Попович М.В. Нарис історії культури України / М.В. Попович. – К.: «АртЕк», 1998. – 728 с. – іл.».
14. 340 років Берестецькій битві: Анотований бібліографічний довідник / Упорядник К.В. Краєвська. – Рівне: Ред.-видав. відділ облуправління по пресі, 1991. – 178 с.
15. Шанюк О.Л. Українська та зарубіжна культура: Навчальний посібник / О.Л. Шанюк. – К.: Знання-Прес, 2002. – 277 с.
16. Шевчук Валерій. Муза Роксоланська: Українська література XVI-XVIII століть: У 2 кн. Книга друга: Розвинене бароко. Пізнє бароко / Валерій Шевчук. – К.: Либідь, 2005. – 728 с.
17. Яковенко Н.М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.: Навч. посібник для учнів гуман. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів / Н.М. Яковенко. – К.: Генеза, 1997. – 312 с.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2013р.